

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ З ІНШИМИ МЕНТАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ФЕНОМЕНАМИ

Необхідність проведення глибокого теоретико-методологічного обґрунтування процесів формування правової держави, демократичного реформування правової системи України на основі загальнолюдських цінностей обумовлює зростання уваги до ментально-правових феноменів, від впливу яких на правову реальність залежить доля всіх реформаторських зусиль нашого суспільства. Особлива роль у цьому процесі належить такому маловивченому феномену, як правовий світогляд.

У Росії дослідження правового світогляду розпочалися в 90-х роках ХХ ст. В.О. Туманов охарактеризував юридичний світогляд як «низку напрямків і шкіл, які об'єднує спільна установка – визнання першорядної ролі права в життєдіяльності й еволюції суспільства» [15, с. 13]. П.П. Баранов у межах аналізу правової сфери духовного світу людини звернув увагу на важливість для сучасної теорії права вивчення правового світогляду [4, с. 53]. В Україні активним дослідженням останнього займається автор даної статті [8].

З огляду на актуальність і нерозробленість проблеми природи правового світогляду метою статті виступає поглиблене вивчення співвідношення цього поняття з іншими ментально-правовими феноменами, зокрема такими, як правова свідомість, правовий менталітет, правове мислення в контексті встановлення їх об'єктно-предметно-суб'єктних характеристик.

Безумовно, найважливішим завданням є встановлення тотожності й розбіжності між такими категоріями, як «правовий світогляд» і «правова свідомість».

Термін «правосвідомість» походить від поняття «свідомість». У класичній світовій філософській думці зазвичай вважалося, що сутність свідомості полягає у знанні. К. Маркс розвинув цю ідею, наголосивши на неподільності свідомості і знання [12, с. 165]. Водночас філософи, які поділяли позиції феноменології, головною ознакою свідомості вважали вже не стільки знання, скільки певну спрямо-

ваність [9, с. 235], що підтримує життєву позицію особистості. Така спрямованість на певний об'єкт, предмет має назву «інтенціональність».

Аналізуючи, так би мовити, будову свідомості, вітчизняні вчені, продовжуючи розпочате класиками, звернули увагу на те, що її предметом є не окремі ізольовані речі та явища, а зовнішній світ. Предмет свідомості, збігаючись з об'єктом, розчиняється в останньому, фокусується на окремих речах і явищах зовнішнього світу, оберненому як «назовні», так і «всередину». Якщо предметом свідомості виступає зовнішній світ – цілісно-загальний універсум, то її суб'єктом також є цілісно-загальний суб'єкт – суспільство [16, с. 14].

Зважаючи на логіку вищевикладеного, правосвідомість, як ставлення людини до навколишньої правової дійсності, до особи з певним правовим статусом, предметом власного аналізу (відбиття) обирає світ права, обернений як «назовні», так і «всередину». Специфічність предмета правової свідомості як на рівні «назовні», представленому поняттям «світ права як правова реальність», так і на рівні «всередину», представленому поняттям «людина як суб'єкт правовідносин», робить правосвідомість доступною для проникнення в неї світогляду й

навпаки. Через зазначене взаємопроникнення остання стає світоглядною, а правовий світогляд, набувши здатності суспільно-політичної самосвідомості, остаточно усталюється як особлива форма правопогляду, що сприяє духовно-практичному освоєнню (перетворенню) людиною навколишньої соціально-правової дійсності відповідно до цінностей права, які фіксуються на рівні ідеї належного.

Вузловими категоріями феномену правової свідомості є поняття «світ права як правова реальність» і «людина як суб'єкт правовідносин», що репрезентують світ права в його ставленні до людини й людини як суб'єкта, що самовизначається й затверджується в суспільно-політичному світі.

Предмет правового світогляду відрізняється від предмета правової свідомості тим, що центральними категоріями феномену «правовий світогляд» є поняття «світ права як ідея належного» й «людина як носій певних прав, свобод, обов'язків», що дозволяють людині стати повноправним учасником суспільно-політичних відносин.

Найважливішою особливістю конструкцій «світ права як правова реальність», «світ права як ідея належного», «людина як носій певних прав, свобод, обов'язків» є те, що вони відби-

вають правову дійсність опосередковано, крізь призму суспільних відносин.

Таке твердження означає, що суспільні відносини, як форма взаємодії індивідів між собою у процесі виробництва, обміну, розподілу матеріальних благ, неминуче передбачають такий їх вид, як правовідносини, що логічно перебувають у базисі правової дійсності. У цьому разі основними способами відбиття правової дійсності є права свідомість і правовий світогляд. При цьому, якщо об'єктом правової свідомості є права дійсність, а предметом – світ права як права реальність, то суб'єктом правосвідомості є людина як особа соціальна, яка бере участь у правовідносинах. Об'єктом правового світогляду також є права дійсність, однак його предметом на відміну від правової свідомості, виступають світ права як ідея належного (основний предмет) і права ідеологія (додатковий предмет). Інакше кажучи, якщо в правосвідомості об'єкт і предмет відбиття фактично збігаються, то в правовосвітогляді вони різняться. Суб'єкт правового світогляду як на індивідуальному рівні, так і на рівні суспільства збігається із суб'єктом правосвідомості. Предмет правовосвітогляду, зумовлений особливостями відбиття двох полюсів відносин,

що перебувають у його фокусі, – до права як до ідеї належного й до світу навколо людини крізь призму права – зрештою представлений картиною світу права як ідеєю належного (основний предмет), а також правовою ідеологією (додатковий предмет). Перша пояснює світ права, а друга окреслює шляхи й засоби зміни людиною навколишнього світу з огляду на активне застосування права.

Спираючись на викладене, можемо стверджувати, що специфічність предмета правового світогляду істотно зумовлена межами соціальної справедливості, що сходять до ціннісно-ідеальних засад буття, надає йому рис спрямованості у правове майбутнє, виокремлюючи правову ідею як інтегральний елемент правовосвітогляду. Динамізм такої спрямованості, визначений правовим світоглядом на рівні як духовно-світоглядної, так і соціально-практичної сторони права, що реалізується насамперед через правову сферу духовного світу людини, впливає на правосвідомість суб'єктів права. У результаті остання стає невід'ємною частиною правового суспільства й описується деякими дослідниками як соціально-правовий ідеал, що визначає напрям перспективного розвитку цивілізованого суспільства [10, с. 254]. Вектор же, який

прогнозує перспективне правове майбутнє, з нашого погляду, міститься не стільки у правовій свідомості, скільки в правовому мисленні, а також у правовому світогляді.

Реалізація зазначеної правової перспективи передбачає наявність спеціальної інформації, що кореспондується правовому світогляду з глибин правової свідомості. Гадаємо, що специфічність предметів правосвідомості і правосвітогляду дає можливість засвідчити істинність твердження дослідників, які класифікують правову свідомість (за аналогією з позитивним і природним правом) на позитивну і природну [Див.: 7, с. 158-161; 10, с. 258]. Що стосується правового світогляду, то можна лише констатувати, що він класифікується лише як природний, що відбиває право в образі бажаної ідеальної моделі досконалого права, яке ґрунтується на системі загальнолюдських цінностей, основними з яких є свобода, рівність, справедливість.

Аналіз сутнісних характеристик правової свідомості і правового світогляду, здійснений з урахуванням досліджуваних об'єктно-предметно-суб'єктних особливостей, дає змогу стверджувати, що ці феномени перебувають у нерозривній єдності. Більше того, правосвітогляд, як стрижнева основа правосвідомості, супроводжує останню на

всіх етапах еволюційного розвитку державно-організованого суспільства. Визначаючи світоглядно-правовий горизонт, окреслений межами соціальної справедливості, правосвітогляд набуває характеру не лише системи знань, а й системи переконань, що підтримують суб'єкта правовідносин у необхідності використання ним наявних знань. З активним застосуванням останніх правосвітогляд пов'язують пошуки шляхів і засобів зміни людиною навколишньої соціально-правової дійсності, зважаючи при цьому на роль розумних законів, а також ефективну діяльність державної влади, що діє на засадах права як ідеї належного.

Питання про співвідношення правового світогляду і правового менталітету у філософсько-правовій і теоретико-правовій літературі ще не набуло належного висвітлення, хоча певні розробки у сфері аналізованої проблематики існують [Див.: 14; 13].

У сучасних розвідках витає думка, згідно з якою категорія «правовий менталітет» упроваджена в науковий обіг з метою «більш адекватного вираження значеннєвого змісту права» [10, с. 260]. Характерна для класичної філософії права есенціальна схема визначення поняття «право» доповнюється екзистенціальною, в результаті чого

воно тлумачиться через феноменологічно виявлені й гіпостазовані «правові» переживання стану психіки та свідомості [Див.: 10, с. 260; 11, с. 75-76].

Вважаємо, що таку авторитетну думку варто доповнити, тому що вищенаведений погляд не дозволяє чітко встановити предмет правового менталітету, що, у свою чергу, ускладнює завдання з'ясування співвідношення раніше зазначених понять.

Як вбачається, категорія «правовий менталітет», (не без участі феноменологічно виявлених і гіпостазованих «правових» переживань стану психіки та свідомості) найімовірніше, була впроваджена в науковий обіг спочатку для фіксації, а пізніше і для об'єднання відокремлених культурно-історичних стереотипів правомірної поведінки індивідів, репрезентованих у межах загальноприйнятої етнічної традиції, що сходиться до ідеї належного. У цьому разі об'єктом відбиття правового менталітету (як і правової свідомості, а також правового світогляду) буде правова дійсність. Предметом правового менталітету, на нашу думку, є світ права як культурно-історична традиція, що відзеркалює своєрідність значеннєвого сприйняття права того чи іншого народу. Із цього випливає, що архітектоніка правового менталітету містить як правову пси-

хологію, так і правову ідеологію. Взаємодія цих складників дає можливість індивідові в цілому сприймати світ права, а також формувати модель поведінки, узгоджуючись не лише з власними психофізіологічними особливостями, а й із світоглядом, що рельєфно наголошує на етнічній своєрідності світосприйняття особи як носія певної культурно-історичної традиції. З огляду на це в дослідженнях відомого російського вченого Л.М. Гумільова ментальність інтерпретується як ієрархія ідей, поглядів, уявлень про світ, оцінок, уподобань, культурних канонів, способів вираження думки, що є найсуттєвішою частиною етнічної традиції [5, с. 503].

Деякі науковці пов'язують походження терміна «менталітет» («ментальність») з латинським «mens» і утвореним від нього прикметником «mentalis» (mens, mentis – розум та alis – інші). Такий погляд дозволяє вбачати зародження терміна в глибинах середньовічної схоластики [1, с. 25]. Інші дослідники вважають, що етимологічна природа правового менталітету бере свій початок від французького «mentalite», що в перекладі означає «світобачення» [6, с. 19]. Ця версія дає підстави говорити про етимологічну близькість таких понять, як «правовий світогляд» і «правовий менталітет».

Етимологічні розбіжності в оцінці природи правового менталітету не заважають, з одного боку, стверджувати, що категорію «правовий менталітет» слід визнати однією з фундаментальних у загальній теорії правосвідомості [2, с. 53, 54], а з другого – визначати таку у формі сукупної характеристики індивідуальних інтенцій, ціннісних орієнтацій, значеннєвих аберацій, а також типів дискурсу у сфері права [11, с. 75, 76].

На нашу думку, правовий менталітет є не стільки фундаментальною категорією в загальній теорії правової свідомості, скільки самостійною ланкою в загальному логічному ланцюзі правової сфери духовного світу людини. У межах останньої сприйняття індивідом складнорефлексованих правових ейдосів здійснюється не лише на основі інтуїтивній (підсвідомій), а й на правораціональній (світоглядній). У цьому разі правовий менталітет обумовлюється особливостями духовного, культурного, історичного та іншого розвитку конкретного народу, фіксує своєрідність значеннєвого сприйняття права як культурно-історичної традиції, що відбиває характер народу; його сутність полягає, зокрема, у ставленні до цінностей права [17, с. 35].

Отже, ментальність, взаємодіючи з іншими елементами правової сфери духовного світу людини (насамперед із правосвітоглядом, правосвідомістю, правовою культурою, правовим мисленням), відбиваючись у зазначених елементах, розкривається у специфіці праворозуміння, правовідчуття, правобачення, викликаючи в такий спосіб своє, самобутнє праворозуміння, власний зміст права. Останній виявляється здебільшого у правових традиціях, колективних уявленнях, корініться у народному епосі, прислів'ях, приказках і незмінно є присутнім у формах позитивного права [17, с. 34, 35], а також у суддівському розсуді [3, с. 118, 119].

Викладене дозволяє визнати, що характерною рисою правового менталітету, на відміну, наприклад, від правового світогляду, є специфічна його спрямованість у самобутнє культурно-історичне минуле, завдяки чому здійснюється консервація як індивідуальних, так і групових інтенцій, ціннісних орієнтацій, значеннєвих аберацій, що фіксують місце й роль права в ієрархії культурно-історичних цінностей конкретного народу.

Правовий менталітет за аналогією з правовою свідомістю, на відміну від правового світогляду, можна поділити на позитивний і природний. Через свою приро-

ду він нерозривно пов'язаний з правовим світоглядом, який, як духовно-інтелектуальний стрижень правового менталітету (як і правової свідомості), функціонально обслуговує правовий менталітет на всіх етапах його функціонування, надаючи характеру народу культурно-історичної колоритності, що відбито у традиції ідеї належного.

Важливим аспектом у дослідженні природи правового світогляду, безумовно, є його співвіднесення з правовим мисленням. Останнє поряд з раніше розглянутими феноменами, будучи елементом правової сфери духовного світу людини, бере активну участь в узгодженні індивідуальних потреб особистості з універсальними, загальнозначущими основами соціального співіснування, зафіксованими правовим світоглядом на рівні ідеї належного.

У сучасній науковій літературі на підставі аналізу різних поглядів, репрезентованих філософією, логікою, психологією, мислення зображується як багатоступінчастий духовно-теоретичний процес, у межах якого, по-перше, здійснюється цілеспрямоване, опосередковане, узагальнене відбиття істотних властивостей і відносин речей; по-друге, виникають нові ідеї, а по-третє, теоретично об'єднуються

і практично реалізуються проблеми, що віддзеркалилися на ідейному рівні.

З огляду на те, що мислення правове, як специфічна форма соціального, у своїй основі спрямовано на пізнання навколишньої соціально-правової дійсності, можна вважати, що об'єктом його відбиття (пізнання) (як і в інших елементів правової сфери духовного світу людини) є права дійсність. Пізнання останньої реалізується через використання розуміння, доповненого подальшою інтерпретацією усвідомленого. При цьому сутність розуміння становлять ціннісно-ідеальні засади буття, які виступають моральними критеріями соціальної організації суспільства, оперуючи якими як світоглядними орієнтирами, що окреслюють перспективні завдання й цілі освоєння соціально-правової дійсності, суб'єкт правового мислення, зважаючи на наявний у нього досвід, розробляє правову ідею – базовий компонент правового світогляду. У координатах світогляду, визначеного ідеєю належного, (а) форматується позитивно-стійке ставлення до права як до ступеня свободи, рівності, справедливості, (б) обмежується на основі прав, свобод та обов'язків особи сваволя державної влади, й (в) усталюється розумний баланс у відносинах між особистістю й державою.

Ураховуючи викладені міркування, вважаємо, що предметом правового мислення є пізнання світу права, здійснюване відповідно до ціннісно-ідеальних засад буття. При цьому саме правове мислення може бути ідентифіковано як духовна, інтелектуальна діяльність, спрямована на пізнання навколишньої соціально-правової дійсності. Результатом такої діяльності є опрацювання правової ідеї, в параметрах якої за активною участю правової свідомості, правового світогляду і правового менталітету здійснюється соціально-правова організація життєдіяльності особистості й суспільства.

Отже, правове мислення, яке споконвічно ставило для себе завдання узгодження одиничного й загального, в системі зазначених ментальних феноменів виявляється відповідальним за розроблення правової ідеї, що в межах правового (юридичного) світогляду вказує напрям перспективного розвитку цивілізованого суспільства. На наше переконання, правове мислення, характеризуючи со-

бою динамічні процеси освоєння навколишньої соціально-правової дійсності через ідею належного, що бере свій початок у ціннісно-ідеальних засадах буття, формує статичну світоглядно-правову систему координат, у масштабах якої форматується позитивно стійке ставлення особистості до права як до ідеї належного, виробляється відповідне бажане ставлення людини до навколишнього світу.

Таким чином, правовий світогляд, як духовно-інтелектуальний стрижень для більшості ментальних феноменів, через правове мислення, яке відповідає за узгодження індивідуальних потреб особистості з універсальними загальнозначущими підвалинами соціального співіснування, враховуючи ціннісно-ідеальні засади буття, розробляє правову ідею – загальноправовий ідеал, у координатах якого за активної взаємодії правової свідомості і правового менталітету здійснюється соціально-правова організація життєдіяльності особистості й суспільства.

Список літератури: 1. *Ануфриев Е.А., Лесная Л.В.* Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен // Соц.-полит. журнал. – 1997. – № 3 – С. 24–31. 2. *Байниязов Р.С.* Правосознание и правовой менталитет в России. – Саратов : СЮИ МВД РФ, 2001. – 210 с. 3. *Барак А.* Судейское усмотрение: пер. с англ. – М. : Норма, 1999 – 376 с. 4. *Баранов П.П.* Правовая сфера духовного мира человека // Северо-Кавказ. юрид. вестн. – 1998. – № 1. – С. 46–55. 5. *Гумилев Л.Н.* Этносфера: история людей и история природы. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 563 с. 6. *Гуревич А.Я.* Проблема ментальностей в современной историографии // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы: Сб. ст. / АН СССР, Ин-т всеобщ. истории / Отв. ред. А.О. Чубарьян, В.В. Согрин. – М. : Наука, 1989. – 213 с. 7. *Желтова В.П., Дробницкий О.Г.* Философия и правосознание // Философия и ценностные формы сознания.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

– М. : Наука, 1978. – С. 157–190. **8. Коробка В.Н.** Правовое мировоззрение: В 2-х ч. – Ч. 1: Становление и развитие. – Донецк : Дон. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та внутр. дел, 2008. – 152 с. **9. Леонтьев А.Н.** Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с. **10. Максимов С.И.** Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков : Право, 2002. – 318 с. **11. Малинова И.П.** Философия права (от метафизики к герменевтике). – Екатеринбург : УрГЮА, 1995. – 128 с. **12. Маркс К.** Экономическо-философские рукописи 1844 года // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – М. : Политиздат, 1974. – 535 с. **13. Мордовцев А.Ю., Горьковенко Ю.А.** Правовая система в ментальном измерении: постановка проблемы // Северо-Кавказ. юрид. вестн. – 2002. – № 2. – С. 13–21. **14. Суворова Е.М.** Размышления о правовом менталитете (на основе анализа произведения Л.И. Петражицкого «Теория права и государства в связи с теорией нравственности») // Северо-Кавказ. юрид. вестн. – 2001. – № 3. – С. 43–49. **15. Туманов В.А.** Учение о праве // Общая теория права / Под ред. В. К. Бабаева. – Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – С. 7–25. **16. Шинкарук В.И.** Сущность мировоззрения. Научное мировоззрение как высший исторический тип // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 3–25. **17. Юркевич П.Д.** З рукописної спадщини / Упоряд., пер. укр. й комент. М. Ткачук. – К. : ВД «КМ Academia», Вид-во «Пульсари», 1999. – 298 с.

СООТНОШЕНИЕ ПРАВОВОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ С ИНЫМИ МЕНТАЛЬНО-ПРАВОВЫМИ ФЕНОМЕНАМИ Коробка В. Н.

В представленной статье на основе достижений современной философско-правовой мысли проводится исследование соотношения правового мировоззрения с близкими ментальными феноменами – правовым сознанием, правовым менталитетом, правовым мышлением.

Ключевые слова: философия права, правовое мировоззрение, правовое сознание, правовой менталитет, правовое мышление.

CORRELATION OF LEGAL WORLD VIEW WITH THE OTHER MENTAL LEGAL PHENOMENA Korobka V. M.

In this article on the basis of achievements of modern philosophical-legal thought the investigation of correlation of legal world view with the other mental phenomena – legal consciousness, legal mentality, and legal thinking is conducted.

Key words: philosophy of law, legal world view, legal consciousness, legal mentality, legal thinking.

Надійшла до редакції 15. 06. 2010 р.